

Domaći, Domovoj, Domovoy... slavenski kućni duh kao zaštitnik kućnog ognjišta i uspostava tradicionalnih vrijednosti posredstvom vjerovanja u nadnaravna kućna stvorenja

Sažetak:

Kućna božanstva i stvorenja pretkršćanske slavenske religije važna su za razumijevanje izazova svakodnevnog života staroslavenskih zajednica. Ovaj rad fokusira se na slavensku mitološku tradiciju i postojanje kućnih duhova te njihovu ulogu u svakodnevnom obiteljskom i životu pretkršćanske slavenske zajednice. Analize postojećih antropoloških istraživanja kućnih duhova, koji su najčešće nazivani Domovoji, pozicioniraju ih kao posrednike obiteljskih vrijednosti. Kako bi kontekst kućnih duhova unutar cjelokupne slavenske mitologije bio povezan s hrvatskom mitološkom tradicijom te Domaćima, korišten je izvor *Priče iz davnine*, odnosno narodne bajke autorice Ivane Brlić-Mažuranić. Manifestiranje asistencije kućnih duhova argumentirano je vjerom u njihovu postojanost i prisutnost u svakodnevnom životu, što je rezultiralo oblikovanjem pravila ponašanja i vrijednosti u slavenskoj zajednici. Istraživanje slavenskog vjerovanja u kućne duhove otkriva vezu između svijeta mrtvih i živih, kojima je simbolička poveznica kućni duh Domovoj, a odražavaju sklad u društvu i ostale poželjne obiteljske vrijednosti pretkršćanskih slavenskih zajednica.

Ključne riječi: slavenska mitologija, kućna božanstva i duhovi, Domovoj, Domaći, obiteljske vrijednosti, Ivana Brlić-Mažuranić

Uvod

Nastanak mitova usko je povezan sa životom u lokalnoj zajednici. U skladu sa životnim uvjetima, teritorijalnom pripadnošću ili osjećajima identiteta, nastaju pravila koja prerastaju u životnu svakodnevicu stanovništva određenog područja. Pretkršćanske slavenske zajednice počele su stvarati i razvijati svoju mitologiju i prije procesa kristijanizacije. Kultovi lokalnih božanstava, mitovi, obredi i rituali, stvarani su ovisno o području na kojemu je stanovništvo obitalo, a radilo se o ruralnom prostoru. Bogovi i nadnaravna stvorenja slavenske mitologije predstavljali su određene vrednote u zajednici: harmoniju, dobre odnose među ukućanima, ali i opće blagostanje, koje su stoljećima održavali pridržavajući se pravila i nastavkom vjerovanja u ispravnost slavenske mitološke tradicije.¹ Budući da su Slaveni stoljećima prije kristijanizacije živjeli skromno, zajednički obrađivali zemlju, u prirodi, i u iščekivanju blagostanja, njihova je mitologija predstavljala vrijednosti koje su se trebale održati u obiteljskoj kući, seoskoj zajednici i prirodi koja ih je okruživala. Povezanost slavenskih obitelji uz dom vidljiva je kroz postojanje kućnih božanstava i bića koja su ključna za funkcionalnost svega što se u kući ili oko kuće događa.²

Posebnu su ulogu imali mali kućni duhovi, zaštitnici obitelji i kućnoga ognjišta, koji su u hrvatskome jeziku poznati kao Domaći.³ Njihov je kult bio prisutan u većini staroslavenskih zajednica, a u ovom će članku biti prikazana različitost tumačenja pojma malih kućnih duhova, Domaćih, tj. Domovoja,⁴ prema dosadašnjim istraživanjima koja su se uglavnom provodila u sklopu raznih antropoloških istraživanja. Cilj je rada prikazati i obiteljske vrijednosti koje su se prenosile vjerovanjem u kućne duhove te kako je tradicija vjerovanja u njih za sobom nosila pravila, upute i upozorenja u veoma različitim slavenskim zajednicama prije kristijanizacije. Uz pregled karakteristika i obilježja kućnih duhova, analizirat će se pristup zajednice i obitelji prema istima, na temelju kulta predaka koji je usko vezan uz mit i narativ o kućnim duhovima. Gotovo svaka slavenska zajednica ima naziv i opis za „svojeg“ domaćeg, a u nekim se elementima opisi razlikuju. Primarni izvor za analizu Domaćih na hrvatskom prostoru bit će *Priče iz davnine* Ivane Brlić-Mažuranić, hrvatske spisateljice koja je slavensku mitologiju predstavila svojom zbirkom narodnih bajki nastalih usmenom predajom, a bit će osnova književne analize ovoga rada. Izvora o Domaćima na hrvatskom je prostoru vrlo malo, ali su

¹ Parla Azarvash: „The Domovoy: Benevolent House Spirit or Overbearing Grandpa?“, *The Ethnograph* 8/1 (2024): 66. <https://ojs.library.ubc.ca/index.php/EJAS/article/view/199552> (posjet 14. 4. 2025).

² Isto.

³ Riječ Domaći ustanovljena je kao hrvatski naziv za kućnoga duha.

⁴ Riječ Domovoj dolazi iz ruskog jezika, a izvedenica je riječi dom te se ne prevodi u hrvatskom jeziku. Ujedno je i najčešće uporabljen naziv za slavenskoga kućnog duha. O. K. Ansimova i O. V. Golubkova, „Mythological Characters of the Domestic Space in Russian Folk Beliefs: Lexicographic and Ethnographic Aspects.“ *Archaeology, Ethnology & Anthropology of Eurasia* 44/3 (2016): 130–38, <https://journal.archaeology.nsc.ru/jour/article/view/224/265> (posjet 14. 4. 2025).

nam zato dostupna istraživanja književnih povjesničara koji su proučavali slavensku mitologiju prema tekstovima Ivane Brlić-Mažuranić. Ivana Rukavina u svojem članku „Mitologemska izvorišta u *Pričama iz davnine* Ivane Brlić-Mažuranić“ navodi kako se u *Pričama iz davnine* mogu analizirati razine koje povezuju utjecaj slavenske mitologije i kršćanskih elemenata na hrvatsku narodnu baštinu.⁵ Rukavina je u svojoj analizi predstavila te razine, tako što je uplitanje slavenskih božanstava i nadnaravnih bića u radnju pojedinih epizoda *Priča iz davnine* povezala sa staroslavenskom mitološkom tradicijom. Na taj je način prikazala kako ta mitološka stvorenja čine radnju preko ustaljenih vjerovanja slavenskih zajednica, a koje su mitološka bića praksom običaja u zajednici činile „stvarnima“.

Dosadašnja istraživanja i teorijsko-metodološki pristup

Tema kućnih duhova i zaštitnika kućnog ognjišta u slavenskoj mitologiji prije kristijanizacije zastupljena je u brojnim antropološkim istraživanjima. Prilikom tih terenskih istraživanja, u svrhu prikupljanja materijala o postojanosti kućnih duhova, koristila se metoda intervjua sa stanovnicima određenoga slavenskog sela, koji su u prošlosti vjerovali ili još uvijek vjeruju u elemente slavenske mitologije vezane za kućna nadnaravna bića.⁶ Korištenjem antropoloških istraživanja, nastojala sam objasniti odnos pretkršćanskih slavenskih zajednica prema nadnaravnim bićima te konstrukciju obiteljskih vrijednosti koja je proizišla iz toga odnosa, ali sama istraživanja ipak fokus stavljaju na održavanje toga vjerovanja u suvremenom dobu. Cilj je ovoga rada shvatiti zašto je uopće došlo do stvaranja mita o kućnim božanstvima poput Domaćih ili Domovoja u slavenskim zajednicama prije kristijanizacije, kakav su odnos ljudi imali prema tim bićima koje su smatrali svojim zaštitnicima i što su vjerovanjem u tradiciju njihova postojanja manifestirali. Jedan od ciljeva također je i prikazati stvaranje tradicije obiteljskih vrijednosti preko vjerovanja u kućne duhove i kult predaka. Važno je objasniti početak fenomena vjerovanja u kućne duhove prije nego što analiziramo postoje li ta vjerovanja i danas. Istim istraživanjima koristila sam se u svrhu usporedbe načina na koje određene zajednice definiraju svojega kućnog duha – je li on dobar, zao, koristi li se magijom, te ono najvažnije, čega se vjerovanjem u takva duha trebalo pridržavati.

Antropološki radovi koji proučavaju održavanje mitološke tradicije i vjerovanje u kućna nadnaravna stvorenja uvode nas u temelje vjerovanja lokalnih zajednica. Također istražuju kako određena zajednica shvaća već ustanovljen mit ili narativ iz kojih su onda izvedena pravila i vrijednosti zajednice,

⁵ Ivana Rukavina, „Mitologemska izvorišta u *Pričama iz davnine* Ivane Brlić-Mažuranić,“ *Riječ* 15/4 (2009): 251–263.

⁶ Ansimova i Golubkova, „Mythological Characters of the Domestic Space in Russian Folk Beliefs,“ 130; Ruslan Seferbekov, „The House-Spirit (Domovojo) in Dagestan,“ *Iran & the Caucasus* 19/2 (2015): 139–44; Alevtina Tsvetkova i Natalie Kononenko, „Understanding the Uncanny: Personal Narratives about the House Spirit (Domovojo) Collected among Old Believers in Eastern Kazakhstan,“ *Region: Regional Studies of Russia, Eastern Europe, and Central Asia* 10/2 (2021): 185–210.

practicirane u svakodnevnom životu. Ta istraživanja najviše se bave fenomenom kućnih duhova na ruskom prostoru zato što pojedine zajednice još uvijek prate tradiciju vjerovanja u neka staroslavenska kućna božanstva. Za društveno-kulturni kontekst života pretkršćanskih Slavena koristan je članak „The Living and the Dead in Slavic Folk Culture: Modes of Interaction between two Worlds“ Svetlane Tolstaje⁷ koji nudi uvid u shvaćanje kulta predaka i načina na koji su kućni duhovi bili povezani s ritualima štovanja predaka. Članak Parle Azarvash „The Domovoy: Benevolent House Spirit or Overbearing Grandpa?“ daje generalan pregled Domovoja u slavenskoj mitologiji i obrađuje fenomen kućnih duhova na ruskom prostoru. Za kontekst starohrvatskih mitova koji su povezani s ostalim slavenskim mitovima mogu poslužiti djela Franje Ledića⁸ i Nikole Sučića⁹. Kao glavni izvor poslužiti će priče *Šuma Striborova* i *Jagor Ivane Brlić-Mažuranić* koja opisuju Domaće kao zaštitnike obitelji i kućnog ognjišta, popularne u hrvatskoj usmenoj predaji.¹⁰

Ovaj rad u duhu nove kulturne historije antropološkim istraživanjima analizira shvaćanje tradicije Domaćih, odnosno kućnih duhova koji su ujedno i zaštitnici kućnog ognjišta. Zbog manjka historiografskih istraživanja koja ovu temu smještaju u hrvatski kontekst, nisam u mogućnosti osvrnuti se na prethodne radove povjesničara koji analiziraju ovaj problem, ali interpretacijom, odnosno analizom sadržaja jednog izuzetno važnoga djela hrvatske književnosti koje se temelji na usmenoj predaji, *Priče iz davnine* Ivane Brlić-Mažuranić, pokušat ću ući u trag shvaćanju fenomena Domaćih na hrvatskom prostoru.

Društveno-kulturni kontekst vjerovanja u kućna božanstva i nadnaravna stvorenja

Život slavenskih naroda prije kristijanizacije problematičan je za proučavanje zbog nedostatka pisanih tragova o njihovoj poganskoj kulturi i mitologiji.¹¹ Možemo se pitati kako je došlo do stvaranja mitologije i mitoloških priča koje su najviše povezane s prirodom i životom u obiteljskoj zajednici te zašto je nastala potreba za vjerovanjem u nadnaravna stvorenja. Vjerovanjem u kućne bogove i bogove prirode te duhove slavensko je stanovništvo moglo konstruirati svoj identitet koji je usko povezan s prirodom, pri čemu je taj isti identitet bio nerazdvojivo povezan s duhovnom sferom te svijetom mrtvih, jer se vjerovalo kako su kućni duhovi prikazi umrlih članova obitelji.¹² U okviru

⁷ Svetlana Tolstaya, „The Living and the Dead in Slavic Folk Culture: Modes of Interaction between two Worlds“, *Religions* 15/5 (2024): 1–16.

⁸ Franjo Ledić, *Mitologija Slavena: tragom kultova i vjerovanja starih Slavena*, knj. I (Zagreb: Vlastita naklada, 1969); Isti, *Mitologija Slavena: tragom kultova i vjerovanja starih Slavena*, knj. II (Zagreb: Vlastita naklada, 1970).

⁹ Nikola Sučić, *Hrvatska narodna mitologija: Biserje priča čarobnog carstva drevnih vremena* (Zagreb: Grafika, 2013).

¹⁰ Ivana Brlić-Mažuranić, *Priče iz davnine* (Zagreb: Bulaja naklada, 2018).

¹¹ Dragana Djurić, „Mythological Notions of the Deceased among the Slavic Peoples“, *Religions* 15/2 (2024): 2.

¹² Azarvash, „The Domovoy“, 66.

slavenskog poganstva istočne i jugoistočne Europe, lokalne su zajednice, prema kulturnim specifičnostima stvarale i razvijale kućna božanstva i stvorenja, koja su predstavljala društveni kontekst zajednica. Slaveni su zajednički obrađivali zemlju, brinuli su o životinjama, ali i jedni o drugima. Osim one šire, agrarne zajednice, izrazito je važna bila obiteljska zajednica i njezin odnos sa svijetom umrlih, odnosno nadnaravnim svijetom duhova. Kuća je predstavljala iste vrijednosti.¹³

Staroslavensko se stanovništvo u zajednice počelo formirati već u doba antike, a sve do kraja 9. stoljeća vjerovalo je u poganska božanstva i mitove koji su se stoljećima prepričavali i nadograđivali.¹⁴ Pretkršćanski Slaveni vjerovali su u postojanje dvaju odvojenih svjetova, svijet živih i svijet mrtvih, a na duhove mrtvih, koji su koračali između svjetova, gledalo se sa strahopoštovanjem i oprezom.¹⁵ Kuća je predstavljala zajednicu i zajedništvo, prostor uzajamne pomoći i reda, ali i vezu sa svijetom umrlih. U sredini kuće živjeli su ljudi, a iznad na tavanu ili ispod u podrumu bio je prolaz za prelazak u drugi svijet, svijet bogova.¹⁶ Svijet bogova ujedno je bio i svijet mrtvih te je on mogao biti na planini, na dugi, ispod zemlje, u vodama, ali i blizu kuća, da bi pokojnici mogli obilaziti svoje obitelji. Takav mitologizirani narativ i ideja o različitim svjetovima povezani su s kultom mrtvih koji se naširoko štovao. Iz tog se razloga vjerovanje u dva spomenuta svijeta može proučavati kao kontinuitet i cirkuliranje života.¹⁷ Vjerovanje da mrtvi članovi obitelji i dalje koračaju zemljom svojih potomaka može se pripisati visokoj smrtnosti koja je bila prisutna u vrijeme antike i srednjega vijeka.¹⁸ Prisutan je bio i strah da će mrtvi, ako ih se ne komemorira na ispravan način, donijeti bolesti, nesreću, epidemije, pa čak i smrt.¹⁹

Rituali za ispunjavanje želja pokojnika ili duhova koji kolaju između dvaju svjetova postali su svakodnevica, a gotovo sve radnje koje su se odvijale u kući ili oko kuće uključivale su pravila i zabrane kako se ne bi narušila harmonija kućanstva koje je na međi svjetova.²⁰ Pogrebi su imali simboličku vrijednost, ali i svi rituali vezani uz posljednji oproštaj od člana obitelji. Kult mrtvih značio je štovanje mrtvih, ali istovremeno i strah od mrtvih zato što se vjerovalo da, kada jednom napuste ovu zemlju, mrtvi kontroliraju kako će preostali živući članovi obitelji na njoj živjeti.²¹ Autorica Svetlana Tolstaya analizira kult predaka prema nekoliko kategorija po kojima su živi održavali odnos sa svijetom mrtvih, a to može odražavati svakodnevne prilike poganskih Slavena. Tolstaya spominje brigu koja se javlja kod živih potomaka, kako

¹³ Isto, 66-67.

¹⁴ Isto.

¹⁵ Tolstaya, „The Living and the Dead in Slavic Folk Culture,” 1.

¹⁶ Azarvash, „The Domovoy,” 69.

¹⁷ Tolstaya, „The Living and the dead,” 2.

¹⁸ Djurić, „Mythological Notions of the Deceased,” 5.

¹⁹ Isto, 6.

²⁰ Tsvetkova i Kononenko, „Understanding the Uncanny,” 192–193.

²¹ Tolstaya, „The Living and the dead in Slavic Folk Culture,” 3.

za vlastiti život nakon što umru tako i za one koji su već umrli s glavnim pitanjem kako će se snaći u drugom svijetu. Zatim analizira svakodnevne rituale i aktivnosti koji omogućavaju komunikaciju između dvaju svjetova, živih s mrtvima, koja je posebno važna zbog idućeg elementa, a to je općeniti strah od mrtvih duša koje bi se mogle vratiti i prouzročiti štetu. Posljednje dvije kategorije kojima se autorica bavi jesu upotreba magije u svrhu obrane ljudi od živih mrtvaca i shvaćanje mrtvih ljudi kao demona i zlih duša.²² Prema njezinoj analizi jasno je da je kult predaka za sobom nosio određena pravila kako bi se živi uspjeli obraniti od mrtvih ili održati stabilnost kako ne bi došlo do kobnog prevrata za ljudski rod. Slavensko se stanovništvo plašilo kazni koje su mogle uslijediti ako ne odaju počast pokojniku. Smatrali su da svaka njihova radnja na zemlji direktno utječe i na svijet bogova i mrtvih te, budući da su svjetovi povezani, da će biti kažnjeni ako ritual ne bude po volji onoga s drugoga svijeta.²³

Mnogo se pazilo na svakodnevne radnje koje mogu utjecati na blagostanje obitelji i imanja. U spomenutim antropološkim istraživanjima spominju se neke slavenske zajednice koje su interno osmislile pravila kojih se cijelo kućanstvo trebalo pridržavati kako ne bi došlo do kažnjavanja u ovom ili idućem životu.²⁴ Većina su se pravila odnosila na kult predaka, odnosno na onu kategoriju koju Tolstaya opisuje kao preventivnu brigu živih ljudi koji će se jednoga dana nakon smrti naći u svijetu mrtvih. Vjerovalo se da kada čovjek umre i prijeđe u drugi svijet, na sebi nosi tablu na kojoj će biti prikazana njegova dobra i loša djela.²⁵ Time se ukazivalo na odnos prema ljudima koji su iz bilo koje potrebe tražili pomoć. Također se vjerovalo ako osoba zabunom uzme novu šnit kruha prije nego dovrši onu koja je napola pojedena, da će u drugom svijetu netko za kaznu ostati gladan. Ako je netko ostavio puno mrvica kruha nakon svojih obroka, toliko godina bi patio u drugom svijetu nakon svoje smrti.²⁶ Prevladavala je paradigma da svaka radnja ili čin u svijetu živih utječe na svijet mrtvih jer su oni međusobno povezani. Također, više pravila uključivala su kruh i općenito hranu, koja je predstavljala povezanost zajednice i obitelji. Ostavljanje ostataka hrane moglo se shvatiti kao nepoštovanje obilja, ali i nadnaravnog svijeta, budući da se kruh koristio i za dozivanje kućnoga duha, duha pretka, koji je trebao štititi obitelj. Tako se može objasniti i primjer preostalih mrvica kruha, koje se mogu shvatiti kao simbol koji povezuje, ali i utječe na oba svijeta.²⁷ Iz ovih nekoliko primjera jasno je da se radilo o kućnim pravilima ili kućnome redu koji je trebao ukorijeniti pravila ponašanja kako bi kućanstvo funkcioniralo, inače bi uslijedila kazna u drugom svijetu. Tako se stvorila tradicija odnosa u obitelji i zajednici koja se prenosila vjerovanjem u tradiciju drugoga svijeta iz kojega mogu dolaziti nagrade, ali češće kazne, ako se ovih pravila ne bi pridržavali. Stvoren je sustav kontrole kojim je uz pomoć

²² Isto, 3-4.

²³ Djurić, „Mythological Notions of the Deceased,” 5.

²⁴ Azarvash, „The Domovoy,” 66.

²⁵ Tolstaya, „The Living and the Dead in Slavic Folk Culture,” 4.

²⁶ Isto, 3.

²⁷ Isto, 3-5.

pravila osigurana harmonija na svim razinama života, ali i neka vrsta sigurnosti i uvjerenje kako će stanovništvo dočekati nešto dobro, nekakvu nagradu.²⁸

Poganski Slaveni živjeli su u seoskim zajednicama koje su preživljavale od poljoprivrede, ratarstva i stočarstva. Cijenili su što im je dala zemlja, šume i vode te su, prema onome što su smatrali važnim, stvorili mitološki narativ o postojanju nadnaravnih bića koja se skiću u njihovoj okolini.²⁹ Staroslavensko stanovništvo vjerovalo je da su ta bića, stvorenja i bogovi donosili blagostanje i stabilnost poljoprivredne proizvodnje, pomoću koje je društvo prehranjivalo zajednicu, stvaralo zalihe vode koju su imali za piće, i stvaralo životne uvjete za svoje obitelji s kojima su to sve mogli podijeliti. Život slavenskih naroda prije i nakon kristijanizacije bio je nepredvidiv. Ljudi su na selu bili siromašni, a nerijetke su bile krize na gospodarstvima, pa su obitelji, koje su bile veće zajednice, zajednički obrađivale zemlju i tako su kreirale vrijednosti kompromisa i kolektiviteta. Održavale su te vrijednosti, mir i stabilnost izvođenjem rituala i nastavljanjem tradicije pravila ponašanja kojima su trebale udovoljiti nadnaravnim stvorenjima, koja će im održati usjeve i prinose plodova, spriječiti glad i donijeti mir u obitelj te ih čuvati od svih nedaća koje mogu pogoditi jedno naseljeno gospodarstvo.³⁰

Centar pretkršćanskog slavenskog kućanstva bilo je ognjište, a obitelji i zajednice okupljale su se oko njega kako bi raspravljale o važnim životnim pitanjima. Obiteljska zajednica bila je važan element slavenske kulture, a kuća je postala dom više nadnaravnih stvorenja. Čuvaricom i zaštitnicom kuće smatrala se Vlasta ili Voloska. Bila je božica kućnog ognjišta i njoj se u čast palio plamen kako bi se slavio kućni mir.³¹ Štovana je kao zaštitnica ratarstva, a često su se pored kućnog ognjišta postavljali njezini kipići pored kojih su ostavljane figurice krava kao simbol rađanja i darivanja običnog čovjeka.³² Osim s kravom, poistovjećivali su je i s lastavicom koja je svoje gnijezdo gradila u potkrovlju kuće te je simbolizirala pretke koji su umrli, ali se ponovno rađaju kao mlade lastavice.³³ Vlasti su u čast organizirane i svetkovine, a održavale su se svake godine između polovice mjeseca kolovoza i rujna. Na tim se svetkovinama uz ples, pjesmu i igre slavilo Vlastu i njezinoga božanskog supruga Volosa, koji je bio bog ratarstva i pastira, a posvećivao je livade i šume.³⁴

Osim dva božanstva koja su bila povezana s kućom i okućnicom, postojali su i kućni duhovi. Prema predaji, pri stvaranju svijeta vrhovni je bog Svarožić stvorio nebo i zemlju. Stvorio je i neka nadnaravna bića i duhove, koje je pustio na zemlju jer su se pobunili protiv života na nebu, a htjeli su biti

²⁸ Azarvash, „The Domovoy,” 67; Tolstaya, „The Living and the Dead in Slavic Folk Culture,” 3.

²⁹ Azarvash, „The Domovoy,” 65.

³⁰ Isto.

³¹ Marinko Marinović, *Junaci starohrvatskih mitova* (Varaždin: Varteks knjižara, 1999), 76.

³² Sučić, *Hrvatska narodna mitologija*, 117.

³³ Isto.

³⁴ Ledić, *Mitologija Slavena*, Knj. I, 181.

u prisutnosti ljudi.³⁵ Neki od duhova pali su u vodu i šume te su postali zli, a mogli su promijeniti oblik i plašiti ljude. Drugi su duhovi pali na polja, a zvali su se Polevik ili Ovinik.³⁶ Oni su postali zaštitnici žita, polja i ratara. Posljednji od duhova spustili su se u dvorišta i na krovove kuća, postali su dobri i štitili su kuću i okućnicu. Zaštitnici dvorišta postali su Dvorovoji, a kuće i obiteljskoga doma Domovoji.³⁷ Kućni su bogovi i duhovi štitili ukućane od zlih duhova i stvorenja, a uobičajena je bila praksa domaća božanstva poimati kao duše predaka.³⁸ Vjerovalo se da su se duše umrlih mogle pojavljivati u raznim antropomorfnim i zoomorfnim oblicima, kako bi pokojnici bili prisutni u životima svoje obitelji na zemlji.³⁹ Čovječiji oblik, koji je preuzeo jedan Domovoj, mogao je biti gost koji traži utočište, prolaznik koji je izgubljen ili prosjak koji moli za komadić kruha. Duše predaka koje su se pretvorile u životinju mogle su se pojaviti u obliku zmije, leptira, ali nerijetko i u obliku domaćih životinja poput psa ili mačke.⁴⁰ Slavenski su narodi vjerovali u kult predaka te su smatrali da nakon posmrtno reinkarnacije u životinje ili ljude u tom novom obličju obilaze svoju obitelj i zajednicu. Iz tog razloga ukućani su ostavljali sitne predmete i hranu da bi se zahvalili svojim precima što ih štite, a na taj je način produbljeno vjerovanje da sve kućne bogove, polubogove, duhove i nadnaravna stvorenja treba hraniti i štititi.⁴¹

Domaći u različitim slavenskim kulturama

Mit o duhu koji je zaštitnik obitelji i kućnog ognjišta prisutan je u većini slavenskih mitoloških priča. Ono što je interesantno jest da se u različitim slavenskim predajama pojavljuju razlike u imenovanju, ali i opisu naravi kućnoga duha. Kako bismo rekonstruirali elemente kućnoga života i težnje staroslavenskih zajednica za svoja obiteljska imanja, poslužiti ćemo se narativom o Domaćima i sličnim kućnim duhovima koji se pojavljuju u različitim slavenskim narodnim predajama. Domaći, odnosno Domovoji ili Domovoyi, najčešće se spominju u kontekstu slavenske poganske vjere na području današnje istočne Europe te se zapisi, mitologije i individualna istraživanja koja opisuju ta nadnaravna stvorenja najviše fokusiraju na pretkršćanske ruske narodne običaje.

Franjo Ledić poseban osvrt daje i na slavenske kućne bogove, a detaljno opisuje i Domovoje.⁴² Usred slavenske kuće nalazilo se kućno ognjište kao središte obiteljskoga života, a blizu ognjišta nalazio se mali Domovoj. Taj je naziv za kućnoga duha najviše korišten među ruskim stanovništvom te općenito

³⁵ Isti, *Mitologija Slavena*, Knj. II, 36.

³⁶ Isto.

³⁷ Isto.

³⁸ Spasoje Vasiljev, *Slovenska mitologija* (Beograd: Naklada Jevto Radak, 1928), 48.

³⁹ Tolstaya, „The Living and the dead“, 2.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Ledić, *Mitologija Slavena*, Knj. II, 37.

⁴² Isto, 34.

na slavenskom prostoru istočne Europe. Ledić spominje više mogućih naziva jednoga kućnog duha: Djeduška, Domovik, Starik i Didko, od kojih je Domovoy ili u nekim slučajevima Domovoy, najučestaliji.⁴³ Naime, većina imena za kućnoga duha nastala su kao lingvističke izvedenice riječi „dom“, a pokazuju stvarnu povezanost nadnaravnog bića s kućom koja je bila u svijetu živih. Opis Domovoja koji je Ledić predstavio kao perspektivu istočnih Slavena jest da je bio mali debeli čovječuljak koji je bio veoma dlakav i imao je dugu bradu, a na sebi je nosio sivkasti kaput i uvijek je bio bos. Nije nužno bio zločest, volio se i šaliti, a preko noći obavljao je sitne kućanske poslove kako bi pomogao ukućanima.⁴⁴ Domovoji, kada su se naselili u jednoj kući i postali zaštitnikom jednog ognjišta, teško su napuštali taj prostor radi nove kuće. Postojali su dodatni rituali koji su se morali obaviti kada bi se ruska obitelj selila u novu kuću. Majka, koja je bila domaćica, morala je iz stare kuće i stare peći uzeti ugljen koji bi onda stavila u peć u novoj kući. Na taj način vjerovalo se da je Domovoy upućen prigodan poziv da slijedi svoju obitelj u novi dom.⁴⁵ Ruske su žene također vjerovale u Domaniju ili Domaviku, Domovojevu ženu koja je isto stanovala u kući, a štitila je ženu i djecu kada bi otac obitelji postao agresivan.⁴⁶ Parla Azarvash analizirala je na koji način su poganski Slaveni, poglavito rusko stanovništvo, shvaćali svoje kućne duhove te ponudila objašnjenja zašto je moglo doći do vjerovanja o kućnim bogovima i duhovima i kako je vjerovanje u kućne duhove osnažilo kućne i obiteljske vrijednosti koje su ukorijenjene u slavensku tradiciju.⁴⁷ U njezinom istraživanju, Domovoy je bio nevidljiv većinu vremena te su ruski seljaci vjerovali da ne voli biti viđen, a da kažnjava one koji ga se trude vidjeti. Fizički opis jednak je Ledićevu opisu, s iznimkom da kada bi Domovoy preuzeo oblik pretka koji je umro, on bi poprimio glas, karakterne osobine i ponašanje toga pretka.⁴⁸ Osim što je imao ulogu zaštitnika obitelji, za vrijeme žetve i kada bi cijela obitelj radila na polju, Domovoy je pazio na životinje i na djecu, ali i općenito je nadzirao sve ukućane i motrio pridržavaju li se kućnih pravila. Zauzvrat, obitelj je morala poštovati i hraniti Domovoya, a ako mu nisu ostavili komadić kruha ili ostatke obroka blizu ognjišta, naljutio bi se. Učinio bi da zidovi kuće počnu pucati, udarao po loncima, zapetljao konac za šivanje i sve bi okrenuo naopako u vrtu, razbacao stvari po kući, neke bi i sakrio, a ako bi se jako naljutio mogao je izazvati požar.⁴⁹ Azarvash spominje kaznu koja je najgora, a bila je veliki strah mnogih slavenskih naroda. Ta kazna bila je odlazak Domovoya iz kuće. Odlazak Domovaya događao se ako je on osjetio nepoštivanje svoje obitelji. Za obitelj bi to značilo propast jer više ne bi imala svojeg zaštitnika koji im pruža blagostanje i mir. Vjerovalo se da je sklad u kući nemoguć bez prisutnosti Domovoya.⁵⁰

⁴³ Isto.

⁴⁴ Isto, 35.

⁴⁵ Isto, 37.

⁴⁶ Isto, 41.

⁴⁷ Azarvash, „The Domovoy,“ 69.

⁴⁸ Isto, 66.

⁴⁹ Isto, 67.

⁵⁰ Isto.

Ruslan Seferbekov koji piše o Domovojima na području Dagestana u današnjoj Rusiji nudi drugačiji narativ o kućnim duhovima nego onaj koji su ponudili Ledić i Azarvash. Autor je proučavao različite ruske regije kako bi iz antropološke perspektive istražio sustave vjerovanja koje su kreirali pretkršćanski Rusi. U svojem radu spominje kako je Domovoj mogao živjeti u pećinama, stjenjacima, ali i u šumama te je mogao biti zao.⁵¹ Po noći je čak mogao napasti ili ubiti čovjeka, što objašnjava njegovu ambivalentnu, odnosno podvoenu prirodu posredovanja između života živih i mrtvih. Vjerovalo se da Domovoj, koji preuzme obličje umrloga pretka, posjećuje članove obitelji kojima se bliži smrt te na taj način objavljuje kako će oni uskoro umrijeti. Dio štovanja kulta predaka činilo je i vjerovanje da je Domovoj došao objaviti nečiju smrt, a zato je gušio, udarao i plašio ljude. Kako je prije spomenuto, kućni je duh mogao predvidjeti smrt ukućana, a također se vjerovalo da je vidljivost Domovoja znak da će osoba koja ga je vidjela umrijeti. Smrt je u ruskim vjerovanjima bila usko povezana s ulogom Domovoja, prema kojemu su konstruirana kućna pravila za održavanje reda, kako se Domovoj ne bi morao naljutiti i nekoga „ubiti“.⁵²

U istočnom Kazahstanu lokalne zajednice i danas nastavljaju tradiciju vjerovanja u postojanje kućnih duhova i stvorenja. Pozadina njihova vjerovanja u kućnoga duha razlikuje se od prethodnih primjera, a izvorište vjerovanja u svojem su istraživanju otkrili Tsvetkova i Kononenko, koji su osim staroslavenskih, proučavali i današnja vjerovanja u istočnom Kazahstanu. Tamošnji Domovoi mogao je biti i muško i žensko ili par, a promovirao je religioznost i zahtijevao da se poštuju molitve, čistoća, korištenje svete vode i ritualna čašćenja, inače bi se razljutio.⁵³ Može se uočiti razlika u prijašnjim percepcijama kućnih duhova koji su od ukućana zahtijevali da se pridržavaju pravila koja su važna za funkcionalnost kućanstva i imanja, a u ovom se slučaju direktno navodi da je samo vjerovanje u pogansku religiju bilo ključan element za pomoć kućnoga duha. U istočnom Kazahstanu također se mijenja mjesto na kojemu kućni duh obitava te se u kućama gradi polica iznad peći koja ostaje prazna kako bi se tamo mogao smjestiti.⁵⁴ Danas se nastavilo vjerovanje da Domovoi koji se naljuti na svoje ukućane, može ih po noći gušiti ili potezati za kosu, a istočni Kazahstanci se brane tako što se prekriže i izgovaraju molitve. Dakle, u ovom je slučaju kućni duh povezan sa samom poganskom religijom te kada se naljuti zbog nepoštivanja religijskih pravila, od njega se može obraniti uz pomoć kršćanske religije – molitvom.⁵⁵

Izvan ruskog prostora također se može naići na oblike kućnih duhova koji dijele slične karakteristike s Domovojima. Primjerice, češko pogansko stanovništvo vjerovalo je u Šeteka⁵⁶ ili Šoteka, ali je on predstavljao maloga dječaka s kandžama umjesto noktiju, skrivao se u štali s ovcama ili u brašnu,

⁵¹ Seferbekov, „The House-Spirit,” 140.

⁵² Isto.

⁵³ Tsvetkova i Kononenko, „Understanding the Uncanny,” 192.

⁵⁴ Isto, 195.

⁵⁵ Isto, 207.

⁵⁶ Riječi Šetek i Šotek dolaze iz češkog jezika i ne prevode se u hrvatskom jeziku.

grašku ili pak na divljoj kruški, ali kada je bila zima motao se oko peći.⁵⁷ Štitio je životinje od bolesti, a vjerovalo se da donosi bogatstvo. Štajerski Slovenci također su vjerovali u Šeteka, koji je bio dobroćudan i veličine palca. Također, održavali su pravilo odvajanja dijela obroka za kućnoga duha jer su vjerovali da će se razljutiti i ugasiti im plamen u peći, uništiti im lonce i posuđe, a da će se iz krave musti krv umjesto mlijeka.⁵⁸ Slovenski narod vjerovao je i u Škrata,⁵⁹ odnosno Škrateca koji je vrlo sličan ruskom Domovoj, a mogao se pojaviti kao mladić, starac ili žena, ali i kao životinja, u obliku psa, mačke ili guske te je oplakivao pokojnike.⁶⁰ U Bugarskoj su vjerovali u Stopana,⁶¹ koji je bio duh pretka te zaštitnik obitelji i ovaca, a zbog njega je u vinogradima raslo najkvalitetnije grožđe. Ako mu se nisu ostavili ostaci hrane, ti isti vinogradi bi uvenuli i istrunuli, a ukućani i životinje bi se zarazili neizlječivim bolestima zbog čega su mogli propasti cijela obitelj i gospodarstvo.⁶²

U hrvatskim se mitovima kao zaštitnici doma spominju Domaći, a pojedinačni kućni duhovi mogli su se zvati i Domagoj, Domo ili Dodan. U njegovu se čast prije izgradnje kuće stavljao novčić koji ga je trebao privući, a kada bi kuća bila sagrađena, na tavanu su ostavljeni komadići hrane i korice kruha. Opisani su kao mali i dlakavi, brzonogi čovječuljci s dugom bradom i crvenom kapom.⁶³

Briga za kućnoga duha kao kontinuitet tradicije poganskih vjerovanja

Domovoj je živio na raznim mjestima u kući. Obitavao je pored peći ili u kućnom ognjištu, a ta mjesta bila su topla i služila kao okupljališta obitelji, baš kao što je i kućni duh bio dobar i povezivao obitelj i kućanstvo omogućujući blagostanje.⁶⁴ Također je mogao živjeti na tavanu ili u podrumu, a to se može interpretirati kao dokaz da je Domovoj ipak bio nadnaravno stvorenje koje je pristiglo iz drugoga svijeta u kojemu žive bogovi, duhovi i pokojnici. Kućni duh sudjelovao je u svim događanjima jednoga kućanstva, s ljudima se veselio i tugovao, a vjerovalo se i da oplakuje nedavno umrlog člana obitelji i da ga se tijekom noći može čuti kako plače. On je mogao i predvidjeti kada će član obitelji umrijeti i unaprijed žalovati kucanjem na prozore ili po posuđu iste večeri kada je osoba trebala umrijeti.⁶⁵ Kućni duh bio je dlakav i imao je dugu bradu, a dlakavost je u slavenskoj mitologiji značila nakupljanje magije i moći

⁵⁷ John A. MacCulloch, Jan Máchal, *The Mythology of All Races*, sv. 3, *Celtic and Slavic* (Boston: Marshall Jones Company, 1918), 246.

⁵⁸ Isto, 244.

⁵⁹ Riječi Škrat i Škratec dolaze iz slovenskog jezika i ne prevode se u hrvatskom jeziku.

⁶⁰ MacCulloch i Máchal, *The Mythology of All Races*, 245.

⁶¹ Riječ Stopan dolazi iz bugarskog jezika i ne prevodi se u hrvatskom jeziku.

⁶² MacCulloch i Máchal, *The Mythology of All Races*, 247.

⁶³ Marinović, *Junaci starohrvatskih mitova*, 72.

⁶⁴ Azarvash, „The Domovoy“, 69.

⁶⁵ Ansimova i Golubkova, „Mythological Characters of the Domestic Space in Russian Folk Beliefs“, 132.

kojom se može koristiti u oba svijeta.⁶⁶ On se može smatrati i vilom zato što je bio malen, preuzimao obličje čovjeka, a mogao se koristiti i telekinezom kako bi pomaknuo objekte.⁶⁷ Kućni je duh predstavljao harmoniju i dobre odnose među svim članovima jedne obitelji. Domovoj je izuzetno važan jer se vjerovalo kako može poprimiti fizički izgled i karakter člana obitelji koji je umro, pa iz toga razloga kućnoga duha, Domovoja, možemo proučavati kao vezu s drugim, božanskim svijetom, ali i kao pokazatelja načina na koji su se staroslavenska društva odnosila prema voljenim članovima obitelji koji su umrli i kako su se nosili s traumom gubitka dijela obitelji.⁶⁸

Kako bi se zadovoljilo malenoga kućnog duha Domovoja i kako on ne bi otišao, poduzimale su se određene mjere i pratila određena pravila. U kućanstvima bi dobivao kruh, duhan, šećer, sol, mlijeko ili porciju obroka. Ako se obitelj iz bilo kojeg razloga morala odseliti, morali su gestama pozvati Domovoja da im se pridruži u novoj kući. Ritualni pozivanje kućnog duha u novu kuću bili su jako važni, a Domovoj koji se nije osjećao pozvano, prema vjerovanju, cvilio je i zavijao, pa i zagorčao život svojoj ljudskoj obitelji. Jedan od rituala pozivanja uključivao je uzimanje nove metle s kojom se morao pomesti svaki kut stare kuće, pri čemu se izgovarala molitva kućnom duhu da dođe živjeti s obitelji u novoj kući. U novoj kući je ta ista metla morala biti ostavljena pored nove peći i s tom metlom se više nije smjelo mesti. Na taj način, Domovoj je prešao u novu kuću, a drugi načini prijenosa mogli su biti čizmom, papučom ili torbom, u koju bi Domovoj uskočio kada bi se obitelj selila.⁶⁹ U novoj se kući na tavanu trebalo postaviti sol i kruh, koji su prema vjerovanju štitali od zlih sila i donosili bogatstvo, a služili su kao nagrada Domovoju koji je odlučio poći sa svojom obitelji u novi dom.⁷⁰ Osim hrane, kućnim su se duhovima ostavljali i fizički predmeti kao pokloni kojima se molilo za blagostanje. To su bile perlice, staklenke s dugmadi i drugi sjajni predmeti koji su trebali očarati Domovoja.⁷¹ A zašto je bilo toliko važno pozvati staroga kućnog duha u novu kuću? Vjerovanje koje je još 1918. godine zapisano u knjizi *The Mythology of All Races*, odnosno njezinom trećem svesku, *Celtic and Slavic*, navodi da je svaka kuća imala svojeg zaštitnika, Domovoja, a kada ga obitelj ne bi na pravilan način pozvala u novu kuću, u staroj bi ostao stari Domovoj.⁷² Kada bi se u tu istu kuću doselila nova obitelj koja je sa sobom povela svojega zaštitnika, kućni su se duhovi morali boriti među sobom, a pobjednik bi dobio obitelj pod svoju kontrolu, samo što bi u slučajevima pobjede starog, napuštenog Domovoja, on maltretirao i plašio obitelj, proizvodio zvukove noću i krao stvari.⁷³

⁶⁶ Isto, 131–132.

⁶⁷ Katharine Mary Briggs, Katharine, *Dictionary of Fairies: Hobgoblins, Brownies, Bogies, and Other Supernatural Creatures* (London: Allen Lane, 1976), 44.

⁶⁸ Azarvash, „The Domovoy,” 70.

⁶⁹ Isto, 67.

⁷⁰ Tsvetkova i Kononenko, „Understanding the Uncanny,” 197.

⁷¹ Ansimova i Golubkova, „Mythological Characters of the Domestic Space in Russian Folk Beliefs,” 133.

⁷² MacCulloch i Máchal, *The Mythology of All Races*, 241.

⁷³ Isto.

Hrvatska spisateljica Ivana Brlić-Mažuranić (Ogulin, 18. 4. 1874. – Zagreb, 21. 9. 1938) imala je poseban interes za narodnu kulturu i običaje s kojima se kao djevojčica susretala u rodnom Ogulinu. Zanimale su je priče iz narodne predaje, a u svojem djelu *Priče iz davnine* (1916.), pričama o svakodnevnom životu staroslavenskih naroda, opisala božanstva i čudnovata stvorenja koja su se krila u slavenskim šumama, vodama i kućama. Njezino je djelo prepoznato kao posebno jer se temelji na slavenskoj mitologiji prije kristijanizacije te je u hrvatskoj, ali i široj književnoj sferi, ona jedna od rijetkih koja je zapisala narodne bajke prema usmenoj predaji slavenskih naroda.⁷⁴

U svojem djelu Brlić-Mažuranić u dvije priče opisuje Domaće, hrvatski ekvivalent slavenskome Domovoju. Prva je priča *Šuma Striborova*, u kojoj opisuje mladića koji se slijepo zaljubio u zmiju koja se potom pretvorila u predivnu djevojku, ali joj je ostao zmijin jezik. Nevolja započinje kada mladić preobraženu djevojku dovede u kuću svoje majke koja predosjeća da nešto s djevojkom nije u redu, ali je njezin sin ne želi poslušati jer je omamljen ljepotom djevojke. Zmija-djevojka htjela se riješiti svoje stare svekrve i zadaje zadatke koji potencijalno mogu ugroziti život starice, kako bi se starica maknula s puta lažnoj sreći koju osjeća njezin sin. Jednu večer starica je ostala sama kod kuće i čula je da nešto pucketa u peći. Tada se pojavljuju Domaći koji su prišli u pomoć žalosnoj starici. U ovom dijelu *Šume Striborove* Domaći su opisani kao mali veseli čovječuljci koji su poiskakali iz kućnog ognjišta i počeli plesati kolo.⁷⁵

„Dalo se baki na čudo, što je ovo ovako u noći, i ona uđe u kuhinju. Kad ona tamo, ali ono se na ognjištu istom rasplamsale luči, a oko plamena zaigrali kolo »Domaći«, sve sami muži od jedva po lakta. Na njima kožusi, kapice i opančići crveni kao plamenovi, kosa i brada sive kao pepeo, a oči žarke kao živi ugljen. Izlazi njih sve više i više iz plamena, svaka luč po jednog daje. Kako izlaze, tako se smiju i vrište, prebacuju se po ognjištu, cikću od veselja i hvataju se u kolo.“⁷⁶

U ovom slučaju nije spomenut samo jedan duh kućnog ognjišta, nego iz peći izlazi više njih, a dijele iste fizičke i karakterne osobine koje su spomenute u slavenskim mitologijama i razmatranim antropološkim istraživanjima. Kako je prije spomenuto, bila je loša sreća vidjeti kućne duhove, no u slučaju ove priče, starica se oduševila te se osjećala kao djevojka, a čak je i zaplesala s Domaćima. Starica se Domaćima obraća s „Božja braćo“, dakle oni su pripadnici drugoga svijeta te se spuštaju na zemlju živjeti s ljudima u trenutku kada im treba pomoć, baš kao što je bila potrebna i starici kako bi njezin sin vidio da je djevojka koju je doveo kući zmija.⁷⁷ Jedan od kućnih duhova, Malik Tintilić, prvi je ponudio svoju pomoć. Namjeravao je iz „sunčeve zemlje“ donijeti

⁷⁴ Brlić-Mažuranić, *Priče iz davnine*, 5.

⁷⁵ Isto, 51.

⁷⁶ Isto.

⁷⁷ Isto, 52.

svračja jaja pomoću kojih bi razotkrio da je snaha zmija.⁷⁸ Povezanost kućnog duha sa „sunčevom zemljom“ može se shvatiti kao njegov put do vrhovnoga boga Svaroga ili Svarožića, koji je bio slavenski bog svjetla, a stvorio je duhove koji će kasnije pasti na zemlju i postati zaštitnici kuća i kućnog ognjišta.⁷⁹ Ta povezanost kuće na zemlji i drugoga, svijeta bogova, Ivana Brlić-Mažuranić u svojoj priči prikazuje preko Domaćih, koji spajaju ta dva svijeta te se mogu koristiti magijom da bi pomogli čovjeku. U istoj priči Domaći odlaze u šumu kako bi od šumskog starješine Stribora dobili potrebnu magiju kojom će osloboditi staricu od zmije-djevojke. Kao što je ranije spomenuto, duhovi koji su pri postanku svjetova pali na zemlju raspršili su se po krovovima kuća, vrtovima te šumama i vodama, a šumski su duhovi postali zli i mogli su prevariti ljude. Stribor je očito predstavljen kao individua koja posjeduje magične moći, zato što je starici ponudio čaroliju kojom se može vratiti u svoju mladost i rodno selo, gdje nema zmije-djevojke, ali ni njezina sina.⁸⁰ Čarolija je dvosmjerna, može starici olakšati trenutnu situaciju, ali i odvojiti je od njezina sina. Starica je odbila Striborovu ponudu, a svojom vjerom u obiteljsku zajednicu prekinula je sve čarolije u šumi. Snaha se pretvorila u zmiju, a Stribor i Domaći su nestali.⁸¹ Tradicija vjerovanja u obiteljske vrijednosti u ovom je dijelu priče prikazana poučno. Ako se vjeruje u obiteljske vrijednosti, odnosno tradiciju vjerovanja u kućne duhove putem kućnih pravila i održavanjem skladnih odnosa između članova obitelji, sva će magija nestati, tj. kako je prije objašnjeno, obitelj će se osloboditi zlih duhova koji im mogu donijeti nesreću, do razine propadanja obitelji. Iako Domaći nestanu nakon što je poništena čarolija šume, na kraju priče Ivana Brlić-Mažuranić spominje Malika Tintilinića koji se svejedno volio doći ugrijati oko kućnog ognjišta kada je bila zima. To se može interpretirati tako da je on bio zaštitnik te kuće pa je vjerojatno zato i prvi ponudio starici pomoć kada se našla u nevolji.

Druga priča u kojoj Ivana Brlić-Mažuranić opisuje Domaće jest *Jagor*, a govori o dječaku Jagoru koji je živio s ocem i zlom maćehom koja ga se htjela riješiti kako bi zavladala imanjem jer otac time više ne bi imao nasljednika.⁸² U priči se dječak često nalazi u društvu omiljene koze i krave, ali i malog pomoćnika koji ga želi spasiti od zle maćehe. Dobročudni domaći duh u ovoj priči zove se Bagan, a živio je u polju u maloj nastambi od ispletenog žita koju mu je priredio Jagorov djed. Njegova improvizirana kuća usred polja vrlo je važna, jer je Jagor, slijedeći primjer svojega djeda, popunio ispleteni snop pšenice u kojemu je Bagan boravio, a on je Jagorovoj obitelji zauzvrat trebao donijeti blagostanje.⁸³ Briga za kućnog zaštitnika može se uočiti u ovom dijelu priče, kada se ponavlja ritual koji je započeo Jagorov djed. Ponovno namještanje Baganove kuće može se interpretirati kao manifestacija boljih uvjeta u obiteljskom životu koju je dijelio i dječakov djed. Spletom okolnosti,

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ Ledić, *Mitologija Slavena*, Knj. II, 36.

⁸⁰ Brlić-Mažuranić, *Priče iz davnine*, 54.

⁸¹ Isto, 55.

⁸² Isto, 108.

⁸³ Isto, 109.

Jagora otme starica Poludnica koja je živjela ispod zemlje, a njegov otac, kada ga je idućega dana pokušao spasiti, umre. Prije nego što je otišao spasiti ga, otac se zagledao u isti onaj pleter u kojemu je živio Domaći, odnosno Bagan te mu je glas iz njegove nastambe rekao gdje može pronaći sina. Dakle, Bagan je sredstvo pomoći koje se ne upliće direktno u srž zbivanja, nego sa strane daje savjet i pomoć čovjeku. Jednako opisima koji se mogu naći u slavenskim mitologijama, kućni duhovi htjeli su održati obitelj na okupu, promovirajući obiteljske vrijednosti. U slučaju ove priče, otac se zagledao u pleternu nastambu gdje živi kućni duh, a to ga je podsjetilo da se nije dobro odnosio prema svojem sinu i da je on to polje naslijedio od svojega oca, a svojem sinu to neće biti u mogućnosti prenijeti.⁸⁴ Otac je shvatio da mora spasiti svojega sina kako bi održao obiteljsku zajednicu i vrijednosti koje je on naslijedio od svojih predaka, što je povezano s kultom predaka koji je bio važan element svakodnevnog života slavenskih zajednica. Vjera u održavanje tradicije koju su započeli davni preci uočljiva je u ovom dijelu priče kada otac ipak spozna pravi put i odlučuje pronaći svojeg sina. Nakon što je Jagorov otac umro, krava, koza i kućni duh Bagan odluče sami spasiti dječaka. Dok su krava i koza bile odlučne otići potražiti dječaka, Bagan je rekao: „A tko će malome čuvati ovo dobro njegovo? Moje je, da ostanem, a vaše da idete.“⁸⁵ Taj se odgovor može protumačiti kao povezanost kućnoga duha uz dom te Bagan kao takav mora ostati paziti na kuću koja je pripala Jagoru nakon očeve smrti. Kućni duh izvan kuće ne može se koristiti magijom ili pomoći čovjeku, ali ono što može jest pripaziti na kuću i na kretanje zlih sila unutar nje. Kada je navečer kuća ostala prazna i na uživanje zloj mačehi, Bagan je korištenjem magije i telekinezom učinio da se stvari počnu micati, a svakodnevne zadatke, poput pređenja vune i prerade žita učinio je nepotrebno teškima.⁸⁶ Kada se mačeha ujutro probudila i krenula s poslom, sve žito je uspjela samljati umjesto jednoga zrnca, koje je stvaralo buku i zagušilo mlin da ne može samljati ostatak žita. Kada je htjela presti vunu, samo jedna dlačica je bockala u prste, a nije mogla naći koja je to dlačica, stoga je poslove mačeha morala iznova i iznova ponavljati.⁸⁷

U ovom dijelu priče možemo primijeniti one teorije o Domovojima koji otežavaju svakodnevni život svoje obitelji kada se ne poštuju kućna i obiteljska pravila. Budući da je mačeha bila zla, htjela se riješiti svojega posinka i muža, bila je ohola i pohlepna te je gospodarstvo i kuću htjela samo za sebe, kućni joj je duh počeo otežavati svakodnevnicu. Priča završava sretno, a mačeha nije uspjela ukloniti Jagora s imanja. Rupu koju je iskopala kako bi u nju pao dječak, da bi opet završio kod starice Poludnice, zatrpala je kuća. Na kraju kuća se pomaknula i srušila mačehu, koja je ostala zatrpana u rupi preko koje je prešao cijeli temelj kuće.⁸⁸ Taj se dio priče može interpretirati kao Baganovo korištenje telekineze za pomicanje stvari, ali i kao dokaz da su kućni duhovi

⁸⁴ Isto, 112.

⁸⁵ Isto.

⁸⁶ Isto.

⁸⁷ Isto, 115.

⁸⁸ Isto, 117–118.

imali magične sposobnosti i kontrolu nad cijelom konstrukcijom kuće, kao i to da su oni zaštitnici doma koji žele istjerati zle duhove.

U narodnim pričama Ivane Brlić-Mažuranić Domaći imaju važnu ulogu u spašavanju svoje obitelji. U obje priče, Domaći se pojavljuju u trenutku čovjekova jada, a pomažu mu tako što se koriste magijom. Opisi koje pruža Ivana Brlić-Mažuranić potpuno odgovaraju opisima raznih kućnih duhova, Domovoja, koji su bili popularni u slavenskoj mitologiji kućnih božanstava, a autorica njihovu ulogu u obitelji prepričava u zgodama u kojima pobjeđuje dobro. Analizom određenih dijelova *Priča iz davnine* možemo zaključiti kako su Domaći itekako bili povezani s obitelji i kućnom zajednicom, a da su najviše utjecaja imali na prostoru kuće, gdje su se mogli koristiti magijom. Domaći, kao i ostali Domovoji, kažnjavaju zlo i loše ponašanje, uključujući prekid tradicionalnih odnosa i sklada u obitelji pojavom zlih osoba koje ne cijene vrijednosti obiteljske zajednice. U obje priče imamo antagonista, zmiju-djevojku te zlu maćehu koje su svjesno prekršile tradicionalna obiteljska pravila, bile bezobrazne i zahtjevne, nisu htjele suživot, kompromis ili dijeliti imanje s drugima, nego su htjele sve za sebe. To su suprotnosti vrijednostima koje su se manifestirale u obiteljskoj zajednici, preko tradicije vjerovanja u kućne duhove, tako da je u *Pričama iz davnine* objašnjen začarani krug te uzročno-posljedične veze između poštivanja i kršenja tradicionalnih kućnih pravila te vrijednosti.

Zaključak

Vjerovanje u kućne duhove bila je svakodnevnica pretkršćanskih slavenskih naroda. Staroslavensko je društvo konstruiralo kućnoga duha zaštitnika, a jedan od njih bio je čovječuljak Domovoj, zaštitnik obitelji i kućnoga ognjišta. On je predstavljao skup običaja i vrijednosti koje je staroslavensko društvo njegovalo, a koji su trebali donijeti blagostanje, red i mir u obiteljsku zajednicu. Blagostanje u smislu dobrih uroda te stabilnosti u poljoprivrednoj proizvodnji, harmonije među članovima obitelji, kolektivnog rada i kompromisa, mira u idućem životu, kao i mira umrlih u svijetu pokojnika manifestirali su se vjerovanjem u kult predaka koji je predstavljen mitom o Domovoj. Iako je sve bilo usmjereno na udovoljenje Domovoj, antropološki radovi iz 20. i 21. stoljeća pokazuju da se među pretkršćanskim Slavenima to vjerovanje poistovjetilo s oblikovanjem obiteljskih vrijednosti, koje su postale pravila ponašanja, ukorijenjena i nakon dolaska kršćanstva. Stvoren je začarani krug, od manifestiranja blagostanja, preko stvaranja kućnoga duha koji će omogućiti to opće blagostanje, do pravila koja će održavati kontinuitet tradicije kod idućih naraštaja obitelji i zajednice. Domovoj je bio izuzetno važan element slavenske mitologije, a za obitelj je predstavljao čvrstu poveznicu s precima i dušama umrlih. Povezivao je mrtve i žive, prirodu i čovjeka te zajednicu. Kao zaštitnik obitelji i kućnog ognjišta bio je u centru doma, na mjestu gdje se nekada okupljala i cijela zajednica. Slavenski su narodi konstruirali svoj identitet preko povezanosti s Domovojem koji predstavlja prirodu i svijet bogova. On je oličenje tradicionalnih obiteljskih vrijednosti koje treba slijediti, a također im je pružao nadu time što su vjerovali da svojim udovoljavanjem Domovoj mogu

utjecati na svoju sudbinu. Slavenski su narodi tako naučili dijeliti i odvajati hranu, raditi u skupini, poštovati jedni druge i sklapati kompromise kako bi život bio što mirniji i skladniji. Iako se opisi kućnih duhova mogu razlikovati ovisno o kojem je slavenskom narodu riječ, većina slavenskih zajednica ipak posjeduje sjećanje na maloga kućnog duha. Ivana Brlić-Mažuranić u svojim je narodnim bajkama ovjekovječila sjećanje na Domaće, zaštitnike obitelji i kućnog ognjišta na hrvatskom prostoru, a analizom njezinoga književnog djela *Priče iz davnine* mogu se potvrditi narativi o kućnim duhovima, kojima je primarna zadaća bila ukloniti zlo i osigurati blagostanje, sklad i harmoniju unutar jedne slavenske obiteljske zajednice.

Bibliografija

Izvor

Brlić-Mažuranić, Ivana. *Priče iz davnine*. Zagreb: Bulaja naklada, 2018.

Literatura

Ansimova, O. K. i O. V. Golubkova. „Mythological Characters of the Domestic Space in Russian Folk Beliefs: Lexicographic and Ethnographic Aspects.” *Archaeology, Ethnology & Anthropology of Eurasia* 44/3 (2016): 130–38. <https://journal.archaeology.nsc.ru/jour/article/view/224/265> (posjet 14. 4. 2025).

Azarvash, Parla. „The Domovoy: Benevolent House Spirit or Overbearing Grandpa?” *The Ethnograph: Journal of Anthropological Studies* 8/1 (2024): 65–72. <https://ojs.library.ubc.ca/index.php/EJAS/article/view/199552> (posjet 14. 4. 2025).

Briggs, Katharine Mary. *A Dictionary of Fairies: Hobgoblins, Brownies, Bogies, and Other Supernatural Creatures*. London: Allen Lane, 1976. <https://archive.org/details/BriggsKatharineMaryAnEncyclopediaOfFairies/page/n15/mode/2up> (posjet 10. 4. 2025).

Djurić, Dragana. „Mythological Notions of the Deceased among the Slavic Peoples.” *Religions* 15/2 (2024): 1–11. <https://doi.org/10.3390/rel15020194> (posjet 12. 4. 2025).

Ledić, Franjo. *Mitologija Slavena: tragom kultura i vjerovanja starih Slavena*. Knj. I. Zagreb: Vlastita naklada, 1969.

_____. *Mitologija Slavena: tragom kultura i vjerovanja starih Slavena*. Knj. II. Zagreb: Vlastita naklada, 1970.

MacCulloch, John A., Jan Máchal. *The Mythology of All Races*. Sv. 3, *Celtic and Slavic*. Boston: Marshall Jones Company, 1918. <https://archive.org/details/mythologyofallra31gray/page/n9/mode/2up> (posjet 10. 4. 2025).

Marinović, Marinko. *Junaci starohrvatskih mitova*. Varaždin: Varteks knjižara, 1999.

Rukavina, Ivana. „Mitologemska izvorišta u Pričama iz davnine Ivane Brlić-Mažuranić.” *Riječ* 15/4 (2009): 251–263.

Seferbekov, Ruslan. „The House-Spirit (Domovoj) in Dagestan.” *Iran & the Caucasus* 19/2 (2015): 139–44. <http://www.jstor.org/stable/43899191> (posjet 12. 4. 2025).

Sučić, Nikola. *Hrvatska narodna mitologija: Biserje priča čarobnog carstva drevnih vremena*. Zagreb: Grafika, 2013.

Tolstaya, Svetlana. „The Living and the Dead in Slavic Folk Culture: Modes of Interaction between two Worlds.” *Religions* 15/5 (2024): 1–16. <https://doi.org/10.3390/rel15050566> (posjet 16. 2. 2024).

Tsvetkova, Alevtina i Natalie Kononenko. „Understanding the Uncanny: Personal Narratives about the House Spirit (Domovoi) Collected among Old Believers in Eastern Kazakhstan.” *Region: Regional Studies of Russia, Eastern Europe, and Central Asia* 10/2 (2021): 185–210. <https://www.jstor.org/stable/27128008> (posjet 14. 4. 2025).

Vasiljev, Spasoje. *Slovenska mitologija*. Beograd: Naklada Jevto Radak, 1928.

Domaći, Domovoj, Domovoy... Slavic Household Spirit as the Keeper of the Hearth and the Establishment of Traditional Values Through Belief in Supernatural Creatures

Abstract:

Household gods and spirits of Slavic pagan religion before Christianity are important for understanding the challenges of everyday life within the ancient Slavic communities. This paper focuses on Slavic mythological tradition and existence of household spirits, emphasizing their role in everyday life of Slavic families and pre-Christian Slavic communities. Analyses of existing anthropological researches on household spirits, commonly referred to as Domovoj, position them as mediators of family values. To connect the context of household spirits, that are a part of the broader Slavic mythology, with the Croatian mythological tradition and the existence of Domaći, the source *Croatian Tales of Long Ago* by Ivana Brlić-Mažuranić was used. The manifestation of assistance by the household spirits is supported through their presence in everyday life, as well as their influence on shaping behaviour and values in Slavic communities. Exploring Slavic beliefs in household spirits reveals a possibility for a connection between the worlds of the living and the dead. Their symbolic connection is the household spirit Domovoj, who reflects societal harmony and other desirable family values of pre-Christian Slavic communities.

Keywords: slavic mythology, household gods and spirits, Domovoj, Domaći, family values, Ivana Brlić-Mažuranić

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 20 2025.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti,
godina XX, broj 20, 2025.

Glavna i odgovorna urednica
Marija Bišćan

Zamjenik glavne urednice
Ruben Prstec

Uredništvo

Filip Bačurin
Marija Bišćan
Adrian Filčić
Nera Kapustić
Karlo Košir
Ivan Moškato
Marko Perišić
Ruben Prstec
Matija Pudić

Urednici pripravnici

Tita Mikulaš
Benjamin Pintarec

Redakcija

Filip Bačurin
Marija Bišćan
Adrian Filčić
Nera Kapustić
Karlo Košir
Tita Mikulaš
Ivan Moškato
Marko Perišić
Benjamin Pintarec
Ruben Prstec
Matija Pudić

Tajnik Uredništva

Marko Perišić

Recenzenti

dr. sc. Zrinka Blažević
dr. sc. Arijana Kolak Bošnjak
dr. sc. Inga Vilogorac Brčić
dr. sc. Neven Budak
dr. sc. Mihovil Dabo
dr. sc. Vinko Korotaj Drača

dr. sc. Stipe Grgas
dr. sc. Branimir Janković
dr. sc. Maja Katušić
Dea Marić
dr. sc. Lidija Nikočević
dr. sc. Ana Rajković Pejić
dr. sc. Filip Šimetin Šegvić
dr. sc. Luka Špoljarić
dr. sc. Peter Štih
dr. sc. Nikola Tomašegović
dr. sc. Hrvoje Tutek
dr. sc. Nada Zečević
Andrija Živković

Lektura za hrvatski jezik

Antonia Buti
Nikolina Fajt
Grgur Gržetić
Lorenia Jantolek
Nera Kapustić
Mihaela Pokrivač
Martina Prosen

Lektura za engleski jezik

Marko Perišić
Ruben Prstec
Matija Pudić

Oblikovanje

FF Press

Izdavač

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Tisak

d. o. o. Studio moderna

Naklada

Tiskano u 75 primjeraka.

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim radovima izražavaju isključivo stavove i mišljenja autora i ne predstavljaju nužno stavove i mišljenja uredništva i izdavača.

Izdavanje ovog časopisa finansijski je omogućeno:

sredstvima koja je ustupio Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

sredstvima dobivenim na Natječaju za studentske programe Studentskog zbora Sveučilišta u Zagrebu

Redakcija časopisa Pro tempore im iskreno zahvaljuje na finansijskoj podršci.

Časopis se ne naplaćuje.

Adresa uredništva

Odsjek za povijest

(za: Uredništvo Pro tempore)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb

Kontakt

casopis.protempore@gmail.com

Web-stranica

<https://protempore.ffzg.unizg.hr/>